

חקלאות ובטחון מזון

משה הר ציון

פורסם בספר "התלכדו בסערה" חוסן ציוני לימי המלחמה אסופת מאמרים

הוצאת השומר החדש תשפ"ה 2024 בעריכת יעקוב נוקד

א

מאז ראשית הציונות בשלהי המאה ה-19 היוותה החקלאות תרומה מכרעת בחזרת עם ישראל לארצו. הדמות של עובד האדמה החלוצי בבגדי העבודה הייתה מושא נפשם של עולים רבים. היא הייתה ההיפך הגמור מהוריהם בגולה, שם עסקו בדרך כלל במסחר ובמקצועות חופשיים. כאן בארץ ישראל יש לנו אדמה לגאול וחברה להקים, זה שלנו, עשינו זאת בעבר נעשה זאת גם היום. כך אמרו באסיפות וכך כתבו בכתביהם. חוזרים אנו אל ארצנו, חוזרים לאדמה לעבדה ולשמרה.

הישובים החקלאיים הוקמו במתכוון באזורי הספר, והיו לא פעם בסיס לריבונות יהודית על הקרקע שנרכשה כחוק מבעליה הקודמים. למעשה, שימשה ההתיישבות החקלאית מכשיר בידי הארגונים היהודים לשליטה על קרקע ולקביעת גבולות המדינה היהודית שבדרך. גם בהסכמים שלאחר מלחמת העולם הראשונה בין צרפת ואנגליה, המכונים הסכמי סייקס-פיקו, נלקחו בחשבון הגבולות שנקבעו על ידי ההתיישבות היהודית. כך למשל מובלעת מטולה, שהייתה בשליטת צרפת, ועברה לשליטת אנגליה בזכות המושבה היהודית מטולה. במלחמת העצמאות לקחו יישובי הספר חלק חשוב בלחימה, חלקם נאלצו להתפנות זמנית, ורובם חזרו לאחר המלחמה ובנו עצמם מחדש. למעט מספר חריגים, ההתיישבות קבעה הלכה למעשה את גבולות הארץ, ושטחי החקלאות היו מכשיר להחלת ריבונות.

ב

גם היום להתיישבות החקלאית תפקיד חשוב בביטחון הלאומי. רוב שטחי החקלאות נמצאים בסמוך לגבולות המדינה, בצפון, בנגב המערבי, בגולן, בבקעה ובערבה.

החקלאים שומרים למעשה על השטחים ממש עד קו הגבול, והצבא שומר על החקלאים ועל רכושם. במקום שאין שטחי חקלאות נוכחות הצבא דלילה ביותר, והשטח נתון לפלישות של גורמים לא רצויים. לדוגמה, פלישה חוזרת ונשנית של גורמים עברייניים לשטחי האש בצאלים. גורמים אלו אינם פולשים לשטחי החקלאות של גבולות, אורים או משמר הנגב. למרות ששטח האש חיוני לפעילות הצבא, אין כוחות צה"ל מספיק נחוצים בכדי למנוע נגיסות וחדירות אליו. הצבא עוסק בהכנות למלחמה ולא בסילוק פולשים.

ג

שטחי החקלאות בישראל נפרשים על 4.1 מיליון דונם, 71% מהם שטחים מושקים "שלחין" ו-29% שטחי "בעל" ללא תשתית השקיה. שטחי המרעה בישראל משתרעים על כ-1.6 מיליון דונם נוספים, כך שסך השטחים המשמשים לחקלאות משתרעים על יותר מרבע משטח המדינה.

בשטח זה מיוצרת ע"י החקלאים רוב תצרוכת המזון הטרייה: 95% מהחלב ומוצריו, 95% מהביצים, 86% מהירקות הטריים, 94% מהפירות, כמעט 100% מבשר העוף וכמחצית מבשר הבקר (כולל השחיטה המקומית של עגלים מיובאים).¹

המגמות המרכזיות בענף הן קיפאון ואף קיטון בייצור המקומי בעשור האחרון. בשנת 2013 סך הייצור הצמחי עמד על 5,188 אלף טון, לעומת 4,739 אלפי טונות בלבד בשנת 2023. זאת על אף שאוכלוסיית המדינה עלתה ב-22%, מ-8.06 מיליון תושבים ב-2013 ל-9.84 מיליון ב-2023. יבוא פירות וירקות טריים בתקופה זו עלה ב-

¹ נתוני משרד החקלאות והלמ"ס 2017-2020.

314%, מ-75 אלף טון בשנת 2013 ל-236 אלף טון בשנת 2023, בזמן שהצריכה של פירות וירקות טריים לנפש ירדה בעשור האחרון מ-233 ק"ג לנפש בשנת 2013 ל-215 ק"ג בשנת 2023.²

ד

מגמה זו של נטישת הייצור המקומי לטובת תוצרת מיובאת, מקורה במספר גורמים. עלייה דרמטית של מחיר המים, עליה במחיר תשומות ועלות העסקת העובדים והתחרות עם תוצרת מיובאת, כל אלה גורמים לאי יציבות הענף וירידה חדה בכלכליות של הייצור המקומי. בשנת 2023 אמנם מסתמנת בלימה מסוימת, אך המשך המגמה מחייב חשיבה כוללת ועלול ליצור מציאות של נטישת השטחים החקלאיים וערעור בטחון המזון של אזרחי ישראל. המגמות בענף החקלאות מהירות ומדאגות. מדינה כמו אוקראינה שמהווה אסם תבואה מרכזי לעולם נתונה במלחמה מתמשכת וייצור גרעיני החיטה נפגע. טורקיה, שסיפקה עגבניות לשוק הישראלי, נחסמה לייבוא עקב מלחמת חרבות ברזל ואפשרויות הייבוא שלנו הצטמצמו למדינות כמו ירדן ומצרים.

ה

צמצום הייצור המקומי עלול להשפיע על מעגלים נוספים. ישראל היא מעצמה טכנולוגית, את זה כולם יודעים, מה שפחות מוכר זה חלקה של ישראל בפיתוח הטכנולוגיה החקלאית. לא פחות מ-190 חברות פעילות בישראל.³ כ-82 בתחום הפודטק, כ-56 מהחברות פועלות בתחום המים – התפלה, ניהול משאבי מים וכד', וכ-52 בתחום האגריטק – חקלאות ורטיקלית, חקלאות אורבנית, ביוטק חקלאי וכד'. חברות אלה מפתחות את הטכנולוגיה של דור העתיד. החקלאים ושטחי החקלאות משמשים כר פורה והכרחי לקיום חברות אלו.

ו

לחקלאות תפקידים נוספים. ראשית, התכלית המרכזית היא ייצור מזון טרי, בריא ואיכותי לאזרחי המדינה. החקלאות מספקת גם חומרי גלם לתעשיית המזון. שטחי החקלאות משמרים את השטחים פתוחים, הם שומרים על המערכת האקולוגית, בית גידול למגוון אוכלוסיות, ומהווים את הראות הירוקות של המדינה. החקלאות היא גם פתרון קצה לסילוק מי קולחין המטוהרים, בוצה ופסולת אורגנית (קומפוסט) שמופקת מפסולת שמייצרים אזרחי המדינה. החקלאות הינה אחת החוליות החשובות המקשרות פיזית בין העם לארצו. החקלאי קשור לאדמתו קשר פיזי, מעשי ורגשי, ויעשה מאמץ גדול לשמר קשר זה למרות הקשיים והפיתויים. כמו כן, תורמת העבודה בחקלאות ומחנכת לעבודת האדמה ואהבת הארץ. באזורי פריפריה החקלאות היא מקור תעסוקה ופרנסה מרכזי, המסייע לגיוון ההיצע התעסוקתי עבור התושבים, גם במעגל התעסוקה הראשוני – בחקלאות גופא, וגם במעגלים הנוספים, בתעשייה החקלאית ובתעשייה הנלווית לאספקת חומרי גלם, שירותים שונים, טכנולוגיות, מכשור ועוד.

השטחים החקלאיים מהווים תשתית לקיום טיילות ותיירות, ופעילות זו תורמת גם היא לגיוון מקורות התעסוקה. במקרים רבים, התיירות כלכלית יותר מהחקלאות שמתקיימת באותו שטח, כאשר אין ספק שהתיירות לא תתקיים ללא החקלאות התומכת בה.

נוכחות שטחי החקלאות והחקלאים בגבולות המדינה ממש עד המטר האחרון מסייעת לגורמי המדינה להחיל ריבונות הלכה למעשה. במקום שאין שימוש חקלאי בקרקע יש סכנה ששטחים אלו יינטשו והריבונות בהם תשחק.

ז

לעיסוק בחקלאות פן נוסף של חיבור למקורות. בסקר שנערך מתוך ספר הספרים – התנ"ך, נמצאו 484 מילים בעלות הקשר חקלאי, בהן שמות עצם, שמות תואר ונגזרי פעלים. מילים אלו משובצות ב-1,152 משפטים המבטאים התייחסות לחקלאות הארץ-ישראלית.⁴ רוצה לומר, שבתקופת התנ"ך לחקלאות היה מקום מרכזי באורח

² נתוני משרד החקלאות דוח שנתי מצב החקלאות בישראל.

³ דו"ח שנתי מצב ההיטק 2023 רשות החדשנות.

⁴ חן שיפריס, מקומה של החקלאות בלשון התנ"ך ובערכיו.

החיים היהודי. מעונות השנה והתקופות החקלאיות נגזרים חגי ישראל ומנהגים דתיים ומסורתיים רבים. מבלי לשמר את החקלאות העכשווית מנהגים אלו לא יובנו כראוי, ויש סכנה שבעתיד יינטשו.

העיסוק בחקלאות בפן האישי מייצר קשר מחייב עם עונות השנה, מזג האוויר והטבע. ירידת גשמי ברכה להשקיית השדות, או מאידך החשש מפגעי אקלים כמו שרב או ברד שעלול להזיק לגידולים, מייצר מעקב מתמיד אחר מזג האוויר. התהליכים הטבעיים הם אורח חייו של החקלאי, וכל מעשה החקלאות מבוסס על תהליכים אלו, הן בצומח והן במשק החי. כל אלה ועוד קושרות את החקלאי בקשר סבוך ובלתי ניתן להתרה לאדמה, לטבע ולארץ.

ח

מדינת ישראל צריכה להבין שהחקלאות המקומית היא תשתית לאומית, ושתרומתה לקיום מדינת ישראל היא מכרעת. ללא חקלאות מדינת ישראל תאבד מאופייה והציונות כולה תהיה בסכנה.

בפתיחת מלחמת חרבות ברזל, כאשר חלק גדול מהעובדים בחקלאות נעדרו, ראינו את הגיוס הנפלא של האזרחים להצלת השטחים החקלאיים. מהעיר ומהכפר הגיעו המתנדבים בצו של ערבות הדדית, במטרה לעזור לחקלאי הגבולות שנפגעו במלחמה.

ערבות זו היא הבסיס האופטימי לעתיד. הצורך בחקלאות יציבה, מגוונת ויעילה לקיום התמורות שנסקרו לעיל היא אינה צורך של החקלאים בלבד, אלא היא צורך של כל אזרחי המדינה. קיום חקלאות ישראלית חזקה ומשגשגת היא מעניינם של כלל התושבים.

לכל אזרח ואזרחית היכולת לחזק את החקלאות בישראל. לאחרונה ואחרי מאמצים רבים חוקק חוק סימון ארץ מקור לתוצרת חקלאית, וכעת ניתן לדעת מה מקור הירק או הפרי שאנו קונים במרכול, וניתן לדעת האם גודל בארץ או מקורו ביבוא. ככל שנקפיד לצרוך תוצרת מקומית נחזק את החקלאים והמגדלים הישראלים, ונתרום בכך לחיזוק ענף החקלאות.

באפשרותנו להנות מעבודת האדמה גם בדרכים נוספות. התנדבות בעבודה חקלאית, הקמת גינות קהילתיות בבתי הספר, בערים ובישובים בהן אנו גרים תסייע לנו להבין כמה קשה היא עבודת האדמה, כמה עמלים החקלאים על תוצרתם וכמה סיכונים וחוסר וודאות קיים בעיסוק בחקלאות.

לסיכום אציין שמדינת ישראל חייבת להתייחס לחקלאות באופן שונה, לעודד צעירים לעבודה בחקלאות, לדאוג למחיר מים סבירים לחקלאים, לשמור עתודות קרקע, לקדם פיתוח טכנולוגיות ומיכון שיחסוך ידיים עובדות ולתמוך בחקלאים למען הבטחת מזון, בריא, זמין ואיכותי לאזרחי המדינה.